

بررسی عوامل مؤثر در فرش اندوزی اروپاییان در دوره صفوی (سده‌های دهم و یازدهم ه.ق)^{*}

نوع مقاله:
علمی پژوهشی

10.22052/HSI.2022.248266.1049

سهیلا بختیاری**
طاهر رضازاده***
داود شادلو****

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۷/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۵

چکیده

قرن‌های دهم و یازدهم هجری قمری، برای قالی‌بافی دوره صفویه قرونی «طلایی» محسوب می‌شوند زیرا در این دوره، صفویان توانسته‌اند این هنر - صنعت را به جایگاه ارزشمندی برسانند و طی اقداماتی آن را به اروپاییان معرفی نمایند. در این دوره تاریخی، قالی‌های بسیاری به دست اروپاییان به روش‌های متعددی جمع‌آوری شده‌اند که هم‌اینک در موزه‌های سراسر دنیا به نمایش گذاشته می‌شوند. آشنایی با نحوه جمع‌آوری این قالی‌ها و چگونگی حضور آن‌ها در موزه‌ها و مجموعه‌های اروپایی، از مسائل و دغدغه‌های مهم مطالعات فرش و البته مطالعات موزه است و می‌تواند به تکمیل دانسته‌های ما در این حوزه‌ها بینجامد. بر این اساس، این مقاله بر آن است تا ضمن پیگیری مهم‌ترین روش‌ها و استراتژی‌های اروپاییان در کسب و تصاحب قالی‌های ایرانی، عوامل مؤثر در دستیابی آنان به این قالی‌ها و اندوختن آنها را شناسایی و معرفی کند. در واقع، در این تحقیق می‌خواهیم بدانیم در شکل‌گیری فرایند جمع‌آوری قالی‌های دوره صفوی به دست اروپاییان، چه عواملی دخیل بوده‌اند؟ بدین منظور و برای یافتن پاسخ این سؤال، در این مقاله، از روش تحقیق توصیفی - تحلیلی استفاده کرده‌ایم. هم‌چنین داده‌های خود را به روش کتابخانه‌ای گردآوری کرده و برای تجزیه و تحلیل آن‌ها روش کیفی را به کار برده‌ایم. یافته‌ها و نتایج این پژوهش حاکی از آن است که سنت پیشکش و هدایای قالی‌های صفوی به سفرا و دربارهای اروپایی از یک طرف و صنعت صادرات قالی‌های این دوره از مهم‌ترین عوامل مؤثر در فرش اندوزی اروپاییان بوده‌اند. در این میان و ذیل عامل دوم، نقش روابط تجاری ایران و لهستان به طور ویژه مورد توجه و بررسی قرار گرفته است. در نهایت، گفتنی است بخش قابل‌توجهی از اندوخته‌های مجموعه‌های فرش اروپایی، حاصل گسترش روابط سیاسی تجاری آنان با ایران دوره صفویه است.

مجله علمی هنرهای صنعتی ایران

دوفصلنامه علمی هنرهای صنعتی ایران

سال پنجم، شماره ۲، پیاپی ۹

پاییز و زمستان ۱۴۰۱

۴۹

کلیدواژه‌ها:

فرش ایرانی، قالی ایرانی، صفویان، اروپاییان، مجموعه‌های اروپایی.

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد با عنوان «مطالعه نحوه شکل‌گیری مجموعه فرش ایرانی در اروپای قرن نوزدهم میلادی» در دانشکده هنر دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران به راهنمایی طاهر رضازاده و مشاوره داود شادلو است.

** کارشناسی ارشد، گروه پژوهش هنر، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران / Soheila.bakhtiyari92@gmail.com

*** استادیار گروه هنر، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / tahirrizazadeh@gmail.com

**** استادیار گروه فرش، دانشگاه هنر شیراز، شیراز، ایران / shadloudavood@shirazartu.ac.ir

۱. مقدمه

عصر صفویه از حیث بافت قالی‌های ارزشمند و نفیس به «دوران طلایی قالی‌بافی» مشهور است و قالی‌های این عصر از همین دوره (سده‌های دهم و یازدهم ه.ق) به‌عنوان کالای هنری وارد کشورهای غربی شده‌اند. برخی از این قالی‌ها در همان دوره صفویه توسط اروپاییان جمع‌آوری شده و با شکل‌گیری مجموعه‌های هنر شرقی و مخصوصاً هنر اسلامی در کشورهای اروپایی به این مکان‌ها راه یافته‌اند. یکی از مباحث مورد توجه در مطالعات فرش، چگونگی حضور قالی‌های دوران صفوی در مجموعه‌های اروپایی و عوامل مؤثر در این جابه‌جایی است. همان‌طور که کمیّت و کیفیت وجود قالی‌های ایرانی در مجموعه‌ها و موزه‌های اروپایی حائز اهمیت است، عوامل مؤثر در انتقال این قالی‌ها و نحوه تصاحب آن‌ها به‌دست اروپاییان نیز موضوع درخور توجهی به‌حساب می‌آید.

براین اساس، این مقاله بر آن است تا ضمن پیگیری مهم‌ترین روش‌ها و استراتژی‌های اروپاییان در کسب و تصاحب قالی‌های ایرانی، عوامل مؤثر در دستیابی آنان به این قالی‌ها و اندوختن این آثار را شناسایی و معرفی کند. برای دستیابی به این هدف و به‌منظور تبیین اصولی این موضوع، مطالب این مقاله را ذیل دو بخش کلی تنظیم کرده‌ایم. در بخش اول، به نقش سنت پیشکش و اهدای قالی‌های ایرانی به سفرا و دربارهای اروپایی در شکل‌گیری مجموعه‌های غربی اشاره کرده‌ایم. در این‌جا، بحث این مقوله را از دو جنبه شکافته‌ایم؛ از یک‌سو، اهدای قالی به اروپاییان در خاک ایران را پیش کشیده‌ایم و از طرف دیگر، ارسال پیشکش‌های درباری به دربارهای اروپایی را مورد مطالعه قرار داده‌ایم. باتوجه به اطلاعات موجود، از اواسط قرن دهم ه.ق به بعد، این دو روش از مهم‌ترین راه‌های فرش‌اندوزی اروپاییان بوده‌اند. اما در بخش دوم، صنعت صادرات قالی ایرانی و تأثیر آن در فرایند کسب فرش اروپاییان را بررسی کرده‌ایم. صادرات قالی ایرانی در سده یازدهم ه.ق تا حدودی رو به افزایش گذاشته و حتی موجب شکل‌گیری بازارهای داغی همچون بازار لهستان شده است. اغلب موزه‌ها و بسیاری از مجموعه‌های شناخته‌شده اروپایی، تعداد قابل‌توجهی از قالی‌های صفوی خود را بدین‌صورت به‌دست آورده‌اند. این قالی‌ها طی دوران متمادی و به شکل‌های گوناگونی توانسته‌اند به این مجموعه‌ها راه یابند.

۱-۱. روش انجام پژوهش

این مقاله با استفاده از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی به انجام رسیده و داده‌های خود را به روش کتابخانه‌ای گردآوری کرده است. جامعه آماری پژوهش، بر مبنای کتاب‌ها، مقالات، کاتالوگ‌ها و برخی اسناد مربوطه بوده است که برای تجزیه و تحلیل آن‌ها روش کیفی به‌کار رفته است.

۲-۱. بررسی پیشینه پژوهش

پژوهش‌های چندان زیادی در حیطه فرش‌اندوزی اروپاییان در دوره صفویه و نحوه راهیابی قالی‌های این دوره به مجموعه‌های اروپایی انجام نشده است. با این حال، با جستجوهای انجام‌شده در برخی منابع، به اطلاعات درخور و مناسبی دست یافته‌ایم که ما را در پیشبرد اهدافمان یاری می‌رسانند. در این‌جا اشاره به مقاله‌ای از نازیلا دریائی (۱۳۹۰) با عنوان «قالی‌های ایرانی و اسامی غیر ایرانی» حائز اهمیت است. در این پژوهش، نویسنده سعی نموده به قالی‌های ایرانی واردشده به اروپا به‌عنوان کالای هنری در دوره صفوی، نگاه متفاوت‌تری داشته باشد. در این مقاله، برخی از قالی‌های این دوره مانند سان‌گشکو، سالتینگ‌ها، پلونزی‌ها با جزییات مبسوط بررسی شده و به نحوه نامگذاری آن‌ها با نام‌های غیرایرانی که مسئله اصلی این مقاله بوده، اشاره شده است. همچنین، مقاله‌ای تحت عنوان «بازخوانی تحولات تجاری صنعت فرش در عصر صفوی» به نویسندگی عابد تقوی (۱۳۸۸) از جمله تحقیقاتی است که به‌طور مشخص به راهبردها و عوامل تأثیرگذار در توسعه تجارت خارجی قالی‌های این عصر پرداخته است. در واقع، در این مقاله، نقش برخی از شهرها و مراکز بافندگی آن‌ها در توسعه تجارت خارجی مورد بررسی قرار گرفته است.

در کنار مقالات داخلی، برخی از مقالات خارجی نیز وجود دارند که به قالی‌های این دوره در مجموعه‌های خارجی پرداخته‌اند. به‌طور مثال، میشل فرانسس (۲۰۰۸) در مقاله‌ای تحت عنوان «قالی‌های صفوی در موزه هنر اسلامی قطر» بسیاری از قالی‌های صفوی این موزه را معرفی کرده است. وی در ابتدا، درخصوص نحوه شروع به‌کار این موزه صحبت می‌کند، سپس به قالی‌های موجود در این مکان می‌پردازد و تقریباً به‌طور دقیق به پیشینه و خاستگاه اغلب قالی‌ها اشاره می‌کند. دامنه تحقیقات درباره قالی‌های عصر صفوی چه از حیث مسائل

زیبایی‌شناسی و چه به لحاظ بافت و تولید بسیار گسترده است. اما مطالب چندانی درباره نحوه انتقال قالی‌های این دوره به اروپا در دست نیست.

۲. سنت پیشکش و اهدای قالی به اروپاییان

یکی از روش‌های تصاحب قالی‌های ایرانی در دوران صفوی توسط اروپاییان، بهره‌بردن از آیین پیشکش و هدیه بوده که مطابق آن به‌طور مستقیم و یا غیرمستقیم، هدایایی از قبیل قالی به اروپاییان اهدا می‌شده است. در واقع، شاهان صفوی با استفاده از این روش توانسته‌اند قالی‌های ایران را به اروپاییان معرفی نمایند و شاید ناخواسته به افزایش قالی‌های موجود در موزه‌ها و مجموعه‌های قالی اروپایی در سده‌های بعدی کمک نمایند. در این بخش، ما به کمک شواهد و اطلاعات موجود و در دو قسمت مجزا، نقش اهدای قالی در شکل‌گیری مجموعه‌های اروپایی را بررسی خواهیم کرد. در قسمت اول به حضور اروپاییان در خاک ایران و دریافت مستقیم قالی‌های پیشکشی از شاهان صفوی می‌پردازیم و نمونه‌هایی از این دست قالی‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهیم. در قسمت دوم این بخش نیز سنت ارسال قالی‌های پیشکشی به دربارهای اروپایی را مطرح و موشکافی می‌کنیم.

۱-۲. پیشکش و اهدای قالی به اروپاییان در خاک ایران

استفاده از قالی‌ها در قالب هدیه به دیپلمات‌های اروپایی حاضر در ایران، یکی از مهم‌ترین منابع تأمین قالی در مجموعه‌های اروپایی است. صفویان طبق رسمی که داشتند، به سفرای اروپایی حاضر در ایران، پس از اتمام فعالیتشان و هنگام عازم‌شدن به سمت کشورهای خود، هدایایی می‌دادند که در بین آن‌ها، قالی‌ها نیز حضور داشتند. به‌طور مثال، آنتونی شِری^۱ که به‌عنوان نماینده وزیرمختار الیزابت اول انگلستان به ایران آمده بود و بعدها به‌عنوان سفیر توسط شاه‌عباس به اروپا عازم شد، از طرف شاه ایران هدایای قابل‌توجهی دریافت کرد. در میان این هدایا، شش قاطر وجود داشت که هر یک دارای چهار تخته قالی، چهار عدل ابریشم و طلا، شش تخته فرش معمولی و بقیه قالی‌هایی با نخ‌های مخصوص قلاب‌دوزی مزین‌شده، بودند (Ferrier 1989, 128). قالی‌هایی که از نخ‌های ابریشم و رشته‌های طلا در بافت آن‌ها استفاده شده بوده، به احتمال بسیار زیاد، از نوعی بوده‌اند که بعدها به‌عنوان قالی‌های «لهستانی» یا «پلونزی» شناخته شدند (Bloom & Blair 2009, 367).

در سال ۱۶۷۳ م، شاهزاده فردریش فُن هُلشتاین گوتورپ^۲، امیر منطقه هُلشتاین، نمایندگان سیاسی، فرهنگی و اقتصادی خود را روانه ایران کرد. آن‌ها هدایای گران‌بهایی به خدمت شاه‌صفی اول پیشکش داشتند؛ پس از چند سال اقامت در ایران، هنگام بازگشت به آلمان با خود نسخه‌ای از گلستان سعدی را به ارمغان بردند. این نمایندگان آلمانی علاوه بر این کتاب نفیس، اقلام دیگری از جمله منسوجات بسیار نفیس و یک تخته قالی شاه‌عباسی موسوم به قالی «پلونزی»^۳ را نیز با خود به اروپا بردند (میرزایی ۱۳۹۳، ۱۰۸-۱۰۹). این قالی، هم‌اکنون در موزه ملی آلمان (مونخ) نگهداری می‌شود. این قالی‌ها نمونه‌هایی از قالی‌های مشهور پلونزی هستند که در اوایل قرن یازدهم ه.ق در کارگاه‌های سلطنتی شاه‌عباس بافته می‌شده‌اند. قالی‌های پیشکشی پلونزی، نقش مؤثری در بده‌بستان‌های سیاسی این دوره ایفا کرده‌اند. برای نمونه، یکی از این نوع قالی‌های پلونزی که تاریخ بافت آن در شناسنامه اثر متعلق به قرن یازدهم ه.ق است، از نمونه قالی‌هایی است که در سال ۱۹۲۲ از «کاخ شاهنشاهی هابسبورگ»^۴ به‌دست آمده است. البته این قالی پلونزی (به شماره موزه‌ای: T: 8329؛ تصویر ۱) برخلاف اکثر قالی‌های این گروه، فاقد رشته‌های فلزی است (Volker 2001, 214). قالی‌های پلونزی (با شماره‌های موزه‌ای: or: 299؛ T: 8331، or: 373؛ تصاویر ۲-۴) بخشی از قالی‌های سلطنتی دوران صفوی هستند که در مجموعه MAK، «موزه هنرهای کاربردی و هنر مدرن وین»^۵ نگهداری می‌شوند.

امروزه حدود پنجاه تخته از قالی‌های بزرگ‌پارچه پلونزی شناخته شده‌اند که اندازه‌های متوسط و کوچک آن‌ها در حدود ۱۵۵ تخته است. معروف‌ترین آن‌ها به‌احتمال زیاد «قالی تاج‌گذاری قلعه روزنبرگ»^۶ باشد که ناباورانه به‌خوبی در موزه «کپنهاگ»^۷ حفظ و نگهداری می‌شود. دومین قالی بزرگ که در دسته پلونزی‌ها قرار می‌گیرد در «موزه تجارت وین»^۸ (به شماره موزه‌ای: or 304) نگهداری می‌شود که از ورشو و در سال ۱۸۹۲ به‌دست آمده است (تصویر ۵) (Ibid 2001, 208-212).

تصویر ۱: قالی پلونزی، قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: احتمالاً کاشان، اندازه: ۲۱۱*۱۴۳ سانتی‌متر، محل نگهداری: موزه هنرهای کاربردی و هنر مدرن وین، مجموعه MAK. شماره موزه‌ای: (URL1) T8329

تصویر ۲: قالی پلونزی، قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: احتمالاً کاشان، اندازه: ۴۳۹*۱۷۷ سانتی‌متر، محل نگهداری: موزه هنرهای کاربردی و هنر مدرن وین، مجموعه MAK. شماره موزه‌ای: (Volker 2001, 211) or 373

تصویر ۳: قالی پلونزی، نیمه دوم قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: نامشخص، اندازه: ۵۵۶*۲۱۰ سانتی‌متر، محل نگهداری: موزه هنرهای کاربردی و هنر مدرن وین، مجموعه MAK. شماره موزه‌ای: (Ibid, 209) T8331

تصویر ۴: قالی پلونزی، قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: نامشخص، اندازه: ۴۳۹*۱۷۷ سانتی متر، محل نگهداری: موزه هنرهای کاربردی و هنر مدرن وین، مجموعه MAK، شماره موزه‌ای: (URL1) or 299.

تصویر ۵: تکه قالی پلونزی، نیمه دوم قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: نامشخص، اندازه: ۹۵*۶۷ سانتی متر، محل نگهداری: موزه هنرهای کاربردی و هنر مدرن وین، مجموعه MAK، شماره موزه‌ای: (Volker 2001, 213) or 304

قالی‌های بزرگ‌پارچه از این دست، در دوره صفوی، در ابتدا برای مفروش نمودن کاخ‌های سلطنتی و مکان‌های مهم سفارش داده می‌شدند. از دوره شاه‌عباس اول، این قالی‌ها به‌عنوان هدیه و به دنبال آن برای مقاصد سیاسی به کشورهای خارجی فرستاده می‌شده‌اند (شیرازی و کشاورز ۱۳۹۰، ۷۴ و ۹۴). نمونه دیگری از این موارد که می‌توان به آن اشاره نمود، هدیه شاه‌تیماسب به سلطان عثمانی بوده است که در زمان حکومت خود در سال ۹۶۳ ه.ق، به «سلطان سلیمان» نامه‌ای نوشته و در آن پیشنهاد می‌دهد که برای مسجد «جامع سلیمانیه»، با معماری «سنان»^۳ قالی بفرستد. در این نامه، شاه ایران تأکید می‌کند که اندازه‌های لازم برای بافت قالی‌ها فراموش نشود (ادواردز ۱۳۶۸، ۵). این قالی‌ها در سال ۹۷۵ ه.ق همراه سفیری به دربار سلطان عثمانی رسیدند و به گزارشی که سفیر مجارستان اعلام می‌دارد قالی‌ها و قالیچه‌های ابریشمی و زربفت که برخی از آن‌ها بافت همدان و درگزین بودند، توسط چهل و چهار شتر حمل می‌شده‌اند (حشمتی رضوی ۱۳۸۹، ۱۸۳).

۲-۲. ارسال قالی‌های پیشکشی به کشورهای اروپایی

ارسال قالی به‌عنوان هدیه به دربارهای اروپایی، یکی دیگر از راه‌های تأمین قالی مجموعه‌های اروپایی است. در واقع در این دوران، شاهان صفوی برخلاف بخش قبلی، هنگام عزیمت سفیران ایرانی قالی‌هایی را به‌همراه ایشان به کشورهای اروپایی هدیه می‌دادند. این کار شاهان صفوی می‌توانسته جنبه تبلیغاتی نیز داشته باشد، به‌رحال به هر قصدی که بوده باشد قالی‌های نفیسی به وسیله این سیاست رفتاری، وارد مجموعه‌های کشورهای اروپایی شده است. از جمله قالی‌هایی که بدین صورت به‌عنوان پیشکش ارسال می‌شده‌اند می‌توان به قالی‌های ابریشمی رایج در زمان شاه‌تیماسب‌اول اشاره نمود. به‌عنوان مثال، شاه‌تیماسب‌اول، ۲۵ تخته فرش ابریشمی بزرگ‌پارچه زربفت را که مزین به نقوش حیوانی و گل بوده است، به سلطان سلیم‌دوم عثمانی در زمان سلطنتش به او هدیه داد (تقوی ۱۳۸۸، ۶۳). یکی از این قالی‌ها عبارت است از «قالی شکارگاه^{۱۱} وین»^{۱۱} (به شماره موزه‌ای: T 8334؛ تصویر ۶) که در سال ۱۹۲۲ از خانه سلطنتی هابسبورگ به مجموعه MAK «موزه هنرهای کاربردی و هنر مدرن» وین انتقال یافته و در این مجموعه نگهداری می‌شود (URL1).

تصویر ۶: قالی شکارگاهی، قرن دهم ه.ق، محل بافت: نامشخص، اندازه: ۷۴۴*۳۵۰ سانتی‌متر، محل نگهداری: موزه هنرهای کاربردی و هنر مدرن وین، مجموعه MAK. شماره موزه‌ای: T 8334 (Volker 2001, 225)

قالی دیگری در مجموعه هنرهای تزئینی بوستون^{۱۲} وجود دارد که از مجموعه «بارون موریس روتچیلد»^{۱۳} به‌دست آمده است (Ettinghusen 1972, 256). این قالی (به شماره موزه‌ای: 66.293؛ تصویر ۷) در قرن نوزدهم میلادی در تملک خانواده «تورگیانی» از فلورانس بوده است؛ اما در دهه ۱۸۷۰ توسط یکی از افراد خانواده به نام «مارکیزی تورگیانی»^{۱۴} به «استفانو باردینی»^{۱۵} که او هم از اهالی فلورانس بوده است، فروخته می‌شود. این قالی، سپس بین سال‌های ۱۸۷۷-۱۸۹۲ توسط همین فرد به خانواده روتچیلد فروخته می‌شود و جزو میراث «بارون موریس روتچیلد» درمی‌آید و تا مدت‌ها در این خاندان نگهداری می‌شود تا این‌که به احتمال زیاد، بین سال‌های ۱۹۵۷-۱۹۶۶، توسط «روزنبرگ» و «استیل»^{۱۶} به وزارت امور خارجه فروخته می‌شود (URL3).

از قالی‌های ارسالی دیگری که از طرف شاه ایران به سلطان عثمانی هدیه شده بودند، یک تخته نیز در استکهلم در مجموعه «خاندان سلطنتی سوئد»^{۱۷} وجود دارد که از قرن هفده در خانواده سلطنتی بوده و امروزه در کاخ سلطنتی استکهلم نگهداری می‌شود (تصویر ۸). نمونه‌ای دیگر از این قالی‌ها، «قالی برانکی»^{۱۸} (تصویر ۹) است که به‌طور رسمی در مجموعه برانکی قرار داشت؛ اما در حال حاضر جزء دارایی دولت در «ویلاویلامو»^{۱۹} ورشو به‌شمار می‌آید (Sabahi 2011, 9). البته تمامی محققان، عالی‌ترین آن‌ها را همان «قالی شکار وین» می‌دانند (دیماند ۱۳۶۵، ۲۶۶). اتینگهاوزن در کتاب اوچ‌های درخشان هنر ایران تعداد قالی‌های اهدایی به دربار «سلطان سلیم دوم» را بیست تخته قالی و تعداد بی‌شماری قالیچه ابریشمی زربفت که مزین به نقوش حیوانی و نقوش گلدار بوده‌اند عنوان نموده است که سفیری از جانب شاه ایران به خدمت سلطان در «ادرنه»^{۲۰} قدیم نمود (اتینگهاوزن و یارشاطر ۱۳۷۹، ۳۰۷). در سال ۱۵۶۷، شاه‌قلی، سفیر ایران در ایزوان، به دستور شاه صفوی برای عرض تبریک وارد این کشور شده و هدایایی برای دربار پادشاه عثمانی «سلطان سلیم دوم» به ارمغان برده بود که این هدایا شامل بیست تخته قالی ابریشمی بزرگ‌پارچه، که از طلا در آن‌ها استفاده شده بود، و تعدادی قالی‌های حیوانی بود. این

قالی‌های پشمی براساس گفته‌ها به اندازه‌ای سنگین بوده‌اند که هفت مرد به‌سختی می‌توانسته‌اند آن‌ها را جابه‌جا نمایند (Franses 2008, 40).

تصویر ۷: قالی شکارگاهی، قرن دهم ه.ق. محل بافت: نامشخص. اندازه: ۴۸۰/۱*۲۵۵ سانتی‌متر، محل نگهداری: موزه هنرهای تزئینی بوستون، شماره موزه‌ای: 66.293 (URL3)

تصویر ۸: قالی شکارگاهی (قرن ۱۷ م)، محل بافت: نامشخص. اندازه: ۵۵۵*۵۵ سانتی‌متر، محل نگهداری: کاخ سلطنتی استکهلم، شماره موزه‌ای: نامشخص (Sabahi 2011, 9)

تصویر ۹: قالی برانکی،
محل بافت: نامشخص.
اندازه: ۳۷۰*۳۵۰
سانتی‌متر، محل
نگهداری: مجموعه
ویلاویلامو، ورشو، شماره
موزه‌ای: نامشخص
(Sabahi 2011, 9)

علاوه بر موارد فوق، نخستین قالی‌های ابریشمی شناخته‌شده را در آغاز سده یازدهم ه.ق به ونیز برده‌اند. یک ایلچی^{۲۱} ایرانی در سال ۱۰۱۲ ه.ق، به ونیز رسیده و هدایای گران‌بهای بسیاری از جانب شاه‌عباس اول برای مارینو گریمانی^{۲۲} (دُجه یا فرمانروای ونیز در آن زمان) برده است. در میان این هدایا، یک تخته قالی ابریشمی زربفت، یک طاقه مخمل که مزین به تمثال مریم عذرا و کودک بوده، یک نیم‌تنه زربفت و ابریشم‌های دیگر نیز گزارش شده است. بعدها دو سفیر دیگر نیز در زمان‌های متفاوتی راهی ونیز شده‌اند: یکی در سال ۱۰۳۲ و دیگری در سال ۱۰۴۶ ه.ق. در میان هدایای سفیر ایران به حاکم ونیز در سال ۱۰۳۲ ه.ق، چهار تخته قالی ابریشمی نیز وجود داشته است. امروزه، چند تخته از این قالی‌ها در گنجینه سن مارکو^{۲۳} در ونیز نگهداری می‌شوند (اتینگهاوزن و یارشاطر ۱۳۷۹، ۳۱۷).

نمونه دیگری از هدایای شاهان صفوی به اروپاییان را می‌توان به سال ۱۶۰۲ مشاهده کرد که در آن زمان، شاه‌عباس سفیر خود «فتحی بیگ» را به‌همراه هدایایی عازم ایتالیا می‌کند. یکی از هدایای ارسالی، قالی‌ای از جنس ابریشم، طلا و نقره بوده که به‌صورت برجسته بافته‌شده بوده است. نامه‌ای نیز به‌همراه قالی بوده که در آن چنین نوشته بودند: «گنجینه مارک سنت ارزش داشتن چنین فرش زیبایی را در خود دارد» (Banas 2011, 3). این قالی‌های مهم با نقوش اسلیمی که در مجموعه لیختنشتاین^{۲۴} در وین است و قالی متعلق به بانو رینی راجرز^{۲۵} در نیویورک، متعلق به همین دوره هستند. هم‌چنین در موزه رزیدنز^{۲۶} مونیخ، چند نمونه مهم از این قالی‌ها وجود دارند، یک تخته، مناظر شکار با رنگ‌های روشن و دیگری نقش علائم خانوادگی لهستان (واسا) را دارد (دیماند ۱۳۶۵، ۲۷۰؛ تصویر ۱۰). این قالی، جزء اقلامی بوده است که صفر مورانوویچ برای پادشاه لهستان خریداری کرده بود.

یک ایلچی از جانب شاه‌صفی اول در سال ۱۰۴۹ ه.ق، هدایای ارزشمند و نفیسی را برای فردریک^{۲۷}، دوک هُلشتاین گوتورپ در آن زمان، به ارمغان برده است که این سوغات شامل پارچه‌های زری، مخمل‌ها و قالی‌های ابریشمی و زربفت بسیار گران‌بها بوده است. این‌ها بعداً به کاخ رزنبورگ^{۲۸} در کپنهاگ انتقال یافته‌اند که دراصل متعلق به خانواده سلطنتی دانمارک است (اتینگهاوزن و یارشاطر ۱۳۷۹، ۳۱۸؛ تصویر ۱۱). در منبعی دیگر، تعداد قالی‌های هدایی به این دوک را شش یا هفت تخته قالی «پلونزی» عنوان نموده‌اند (حسن ۱۳۶۶، ۱۶۶).

شخصی به نام یان فان هاسلت^{۲۹} که سال‌ها در دربار شاه‌عباس به نقاشی مشغول بوده، در معرفی هلندی‌ها در نزد شاه به‌عنوان یکی از قوی‌ترین ملل دنیا نقش به‌سزایی داشته است. شاه‌عباس، برای تحکیم روابط خود با هلندی‌ها، سفیر خود «موسی بیگ» را در پنج فوریه ۱۶۲۵ به‌همراه هاسلت و عده‌ای دیگر با ناوگان هلندی از بندرعباس به سمت هلند عازم نمود. این سفیر که به دستور شاه‌عباس، عازم هلند شده بود، هدایایی را خدمت شاهزاده هنریک^{۳۰} تقدیم نموده است که عبارت بودند از: شش تخته قالی، هفت عدد ظرف فلزی، یک عدل ابریشم زرد و یک عدل ابریشم سرخ، پنج قطعه پارچه اطلس، ده قطعه پارچه ابریشمی رنگین و دوازده قطعه گلیم نخی که گفته‌شده توسط ۶۵ نفر حمل می‌شده‌اند (فلور ۱۳۵۶، ۴۰-۴۱).

تصویر ۱۰: قالی شکارگاهی، قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: احتمالاً کاشان، اندازه: ۳۸۲*۱۵۲ سانتی‌متر، محل نگهداری: موزه رزیدنز، مونیخ،

شماره موزه‌ای: نامشخص (Ferrero 1972, 31)

تصویر ۱۱: قالی پلوزنی موسوم به تاج‌گذاری، قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: احتمالاً کاشان، اندازه: نامشخص، محل نگهداری: کاخ رزنپورگ، کینهاگ، شماره موزه‌ای: نامشخص (URL4)

۳. صادرات قالی به کشورهای اروپایی در دوره صفویه

یکی دیگر از عوامل مؤثر در فرش‌اندوزی اروپاییان در دوره صفوی، گسترش روابط تجاری صفویان با اروپاییان است. طی این دوره، در پی افزایش و تقویت روابط سیاسی بین ایران و اروپا، روابط تجاری نیز قوت گرفت و به‌موجب آن در بین اروپاییان، اقلامی مانند قالی علاقه‌مندان بسیاری پیدا نمودند. برای به‌دست‌دادن تصویر واضحی از چگونگی تأثیر صادرات قالی در کسب فرش اروپاییان این دوره، در این بخش، ابتدا به مطالعه نقش بازرگانان و تجار اروپایی شاغل در ایران در توسعه صادرات قالی‌های ایرانی می‌پردازیم و سپس نقش ویژه بازار لهستان در رونق و جذابیت جمع‌آوری قالی‌های ایرانی دوره صفوی را تشریح می‌کنیم.

۱.۳. نقش بازرگانان و تاجران اروپایی در توسعه فرش‌اندوزی اروپاییان

در نیمه‌های قرن دهم ه.ق، رفته‌رفته قالی‌های کارگاه‌های صفوی در اروپا به‌عنوان کالایی باشکوه و گران‌بها شناخته می‌شد.^{۳۱} اشراف‌زادگان و درباریان اروپایی و به‌دنبال آن‌ها برخی از خانواده‌های متمول و ثروتمند، در پی خرید و سفارش قالی‌ها برآمده بودند. یکی از راه‌هایی که در دوران صفویه می‌توانست به انباشت قالی‌ها در کشورهای اروپایی کمک نماید، وجود کشتی‌های پرتغالی و هلندی در بندرهای جنوبی ایران بود. همان‌طور که در برخی از منابع ذکر شده است، قالی‌ها و در مجموع، کالاهای موردنظر اروپاییان توسط کاروان‌هایی وارد بندر مدیترانه می‌شدند و پس از آن توسط کشتی‌های بازرگانی، پس از طی مسیرهای طولانی، به بنادر اروپا می‌رسیدند. بسیاری از دریانوردان اروپایی نیز، هنگام بازگشت نزد خانواده خود، اغلب سوغاتی‌هایی را با خود می‌برده‌اند که قالی از مهم‌ترین آن‌ها بوده است. یکی از قالی‌های مهم و زیبایی که متعلق به این دوره است، قالی «شکارگاهی شاه‌سلیمان»^{۳۲} است (به شماره موزه‌ای ca16) که از اواخر قرن هفده تا اواخر قرن نوزدهم به تصرف «فرانچسکو مورسینی»^{۳۳} یکی از بزرگترین کاپیتان‌های دریایی درآمده است. او در سال ۱۶۸۷، آن را از ترک‌های عثمانی به‌دست آورده بود. سال بعد، زمانی که به‌عنوان دوک وینز انتخاب شد، این قالی را معرفی کرد. قالی «شکارگاهی شاه‌سلیمان» سال‌ها در تملک این خانواده باقی ماند و بر دیوار کاخی در وینز آویزان بود تا این‌که در نهایت در مجموعه‌ای خصوصی در ژنوا قرار گرفت. در سال ۲۰۰۸ موزه هنر اسلامی این قالی را خریداری نمود (Franses 2008, 15; تصویر ۱۲).

تصویر ۱۲: قالی شکارگاهی شاه سلیمان، قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: احتمالاً تبریز، اندازه: ۶۰،۲*۸۴،۵ سانتی‌متر، محل نگهداری: موزه هنر اسلامی قطر، شماره موزه‌ای: 16 (Franses 2008, 15) ca

شاه‌عباس، که در اواخر حکومت خود برای تشویق اروپایی‌ها به تجارت با ایران، حقوق گمرکی را بسیار کاهش داده بود، علاقه ایشان را به ایران جلب می‌نمود و این کار منجر به سهولت رفت‌وآمد کشتی‌ها، بازرگانان و تاجران اروپایی در ایران می‌گردید و به رونق تجارت در ایران دوره صفویه می‌انجامید. اغلب سیاحان، مورخان و جهانگردان دوره صفویه، متفق القول اذعان نموده‌اند که شاه‌عباس به امر تجارت و ایجاد ارتباط گسترده با خارجی‌ها اشتیاق بسیار زیادی داشته است و پیوسته به این امر معتقد بوده که راه ثروتمندی کشور و دولت، تنها با بازرگانی میسر می‌شود (معمری ۱۳۸۰، ۹۷ و ۶۷). شاردن در این باره چنین می‌نویسد: «در مشرق‌زمین اعظم، بزرگان حتی شاه نیز به تجارت می‌پردازند. این رجال و ملوک به‌مانند بازرگانان، عمال و مستخدمانی دارند که دارای همان منشیان تجار هستند. اغلب ایشان صاحب کشتی‌های مخصوص تجاری و مخازن (انبار) بازرگانی مخصوصی هستند. فی‌المثل شاهنشاه ایران، ابریشم، منسوجات زربفت و پشم‌بافت و دیگر پارچه‌های نفیس، قالی و فرش و جواهر می‌فروشد و از این کالاها برای فروش به ممالک همسایه صادر می‌کند» (شاردن ۱۳۴۵، ۳۶۴).

از اتفاقات مهم دیگری که در دوره شاه‌عباس به وقوع پیوست، ایجاد «کمپانی هند شرقی هلند»^{۳۴} بود که در سال ۱۶۰۲ م/ ۱۰۲۲ ه.ق با ادغام شرکت‌های تجاری کوچکی که در خارج از هلند و در شرق فعالیت می‌کردند و با مداخله دولت هلند تأسیس شد.^{۳۵} آن‌ها در سال ۱۶۲۳ در بندرعباس دفتری تأسیس کردند که زیرنظر سورات هند و با نظر مستقیم دفتر کمپانی در جاوه، اداره می‌شد (رجایی ۱۳۸۶، ۴۳). ایران با این کمپانی واردات و صادرات بسیاری را در دوره صفویه انجام می‌داده است. دولت ایران متعهد بود طبق قرارداد، هر ساله صد لنگه ابریشم به این کمپانی بفروشد (هر لنگه ۴۰۸ پوند هلندی وزن داشته باشد). قالی‌های پشمی و قالیچه‌های زربفت، پشم بز، عنبر، آنقوزه، طلا و نقره، مسکوکات، پسته، بادام، شراب شیراز، روناس و انواع نیل نیز در بین اقلام صادراتی بیان شده است. درمقابل این صادرات، وارداتی نیز انجام می‌شده است که این عبارت بودند از: انواع پارچه‌های حریر، عاج، روی، فلفل، هل، عطر و ادویه که در ایران طرفداران بسیاری داشته و هلندی‌ها فروشنده عمده آن بوده‌اند (بیانی بی‌تا، ۱۲۸-۱۲۹). براساس اطلاعات به‌دست‌آمده، قالی‌های صادراتی در بین سال‌های ۱۰۶۲-۱۰۷۷ ه.ق، توسط «کمپانی هند شرقی» به ۵۲۲ تخته قالی پشمی و ۳۲ تخته قالی ابریشمی می‌رسیده است که تمامی این‌ها به اروپا صادر می‌شده‌اند (تقوی ۱۳۸۸، ۶۱). میزان فراوانی صادرات قالی‌های ایرانی به اروپا، به‌ویژه توسط «کمپانی هند شرقی هلند» را می‌توان از کثرت فرش‌های نقش‌بسته بر نقاشی‌های «عصر طلایی نقاشی هلند» در آثار نقاشانی چون رامبرانت، فرمیر، یان بری و دیگران مشاهده نمود.

شاهان صفوی با بهره‌مندی از هنر ویژه‌ای که در آن عصر، دوران طلایی خود را طی می‌نمود، توانستند اروپاییان بی‌شماری را که در کیسوت بازرگان، تاجر و حتی دیپلمات وارد ایران می‌شدند جذب این هنر نمایند و از این طریق به صادرات این هنر-صنعت هرچند به مقدار

اندکی کمک نمایند. وجود کمپانی «هند شرقی هلند» از جمله مواردی بود که توانست حجم قابل توجهی از قالی‌های دوران صفوی را وارد کشورهای اروپایی نماید.

۲-۳. بازار قالی‌های صفوی در لهستان

همان‌طور که در مطالب فوق به آن اشاره شد، بسیاری از قالی‌ها به‌موجب رونق صادرات توانستند در کشورهای اروپایی جای بگیرند؛ اما این قالی‌ها در این برهه از تاریخ به‌طور ویژه مورد استقبال لهستان و البته نجیب‌زادگان آن قرار گرفتند. یکی از ملت‌هایی که در دوران صفویه در ایران رفت‌وآمد بسیاری می‌نمودند، مردم لهستان بودند. این مردمان به درکی از فرهنگ شرق رسیده بودند که رفته‌رفته خواهان هنر ایرانی و به‌ویژه قالی‌های پلوزنی^{۳۶} گردیدند. اروپاییان به‌خصوص لهستانی‌ها، این قالی‌ها را برای چیزی بیش از ارتباط با کشورهای شرقی می‌خواستند (Banas 2011, 8). به‌هرحال، این قالی‌ها در دوران صفویه بسیار خوش درخشیدند و لهستانی‌هایی که علاقه‌مند به برقراری ارتباط با ایران دوره صفویه بودند و می‌خواستند خود را از اروپای غربی جدا نمایند، برای کسب کالاهای ایرانی و ترکی، به شرق روی آوردند.

ارزشمندی قالی‌های ایرانی موسوم به پلوزنی به‌اندازه‌ای بوده که خود بزرگان لهستانی نیز به‌عنوان هدیه در بین خود، از آن‌ها برای رسیدن به مقاصد خاصی سود می‌بردند. به‌عنوان مثال، درباره «ژان سوبسکی سوم»^{۳۷} پادشاه لهستان طی سال‌های ۱۶۷۴-۱۶۹۶، آورده شده است: «به‌مناسبت روز تولد او [...] یک تخته فرش ابریشمی بافته‌شده با طلا و نقره توسط نجیب‌زاده‌ای از کراکوف [...] چهار تخته فرش کوچک ایرانی توسط سفیر فرانسه [...] دو تخته فرش ابریشمی توسط استاد شکارچی سلطنتی [...] دو تخته فرش ایرانی بسیار غنی توسط شاهزاده پُتکی^{۳۸}»، هدیه شده است (Ibid, 2-3). ظاهراً پلوزنی‌ها به‌طور خاص با لهستان معامله می‌شده‌اند تا تقاضای حاکمان، اشراف و نجیب‌زادگان آن‌جا را برآورده سازند. برخی از گزارش‌ها حاکی از آن است که خریداری قالی‌های پلوزنی تنها به‌سبب علاقه صرف به هنر ایرانی و کالاهای آن نبوده است؛ بلکه یک‌سری اهداف سیاسی در پس آن نهفته بوده که بزرگان لهستان را به اندوختن این دست از کالاهای ایرانی ترغیب می‌کرده است. حدود ۲۳۰ نمونه و در برخی از منابع ۲۰۰ تخته از قالی‌های پلوزنی در مجموعه‌های غربی وجود دارد که بسیاری از آن‌ها هم‌اکنون نیز ناشناخته هستند و در مجموعه‌های شخصی نگهداری می‌شوند (دریائی، ۱۳۹۰، ۵۱).

از مهم‌ترین عواملی که منجر به ورود قالی‌های ایرانی در دوره صفویه به لهستان و سایر کشورهای اروپایی گردید، وجود تجار ارمنی مقیم ایران بود.^{۳۹} درواقع، روابط بازرگانی با اروپاییان به‌خصوص لهستان توسط ارامنه برقرار می‌شد که با هم‌کیشان خود در ترکیه و ایران بازرگانانی موفق بودند. یک جهانگرد فرانسوی به نام «ژان پیتون دو تورنتور»^{۴۰} در سال ۱۷۱۷ نوشته است که به‌دلیل فعالیت‌های بیش از حد ارامنه است که بیش‌تر کالاهای شرق در غرب شناخته شده‌اند و کالاهای غرب نیز زینت‌بخش شرق شده‌اند. حضور بازرگانان ارمنی در بازارهای لهستان سابقه داشت و این امر، ورود کالا را به بازارهای لهستان هموارتر می‌نمود (مایدا ۱۳۹۲، ۳۷). تجار ارمنی که محل اقامت آن‌ها در «لئوپول»^{۴۱} بود از ایران و ترکیه می‌آمدند و دائم در این مکان مستقر می‌شده‌اند. پادشاهان لهستان از طریق ایشان با ایران روابط تجاری داشتند و آن‌ها به این تجار سفارش خرید قالی از اصفهان، کاشان و نواحی دیگری را که در تولید این قبیل کالاها نامی بودند، می‌داده‌اند. یکی از این سفارش‌دهندگان پادشاهان لهستانی بوده‌اند: افرادی مانند «سیگسموند سوم»^{۴۲} در ابتدای قرن هفدهم و «آگوست سوم»^{۴۳} در قرن هجدهم. در صورت‌های تجاری «لئوپول» در قرن هفدهم، کالاهای تجاری که از ایران وارد می‌شده به‌مراتب بیش‌تر از کالاهای وارداتی از کشورهای اروپایی چون ایتالیا و فلاندر بوده است (حبیب‌اللهی بی‌تا، ۶۰ و ۵۹).

طی نیمه دوم قرن هفدهم، گرایش اشراف و نجیب‌زادگان لهستانی به پوشاک شرقی و برخی دیگر از اقلام آن‌ها باعث شده بود که بخش عظیمی از کل واردات لهستان را کالاهای شرقی تشکیل دهد. به‌عنوان مثال، حدود ۴۰ درصد واردات را پارچه‌های ابریشمی تشکیل می‌داد که توسط گمرک «کامینتس پودولکسی»^{۴۴} وارد کشور می‌شد. در منابع چنین بیان شده است که فقط در این ایستگاه گمرکی، واردات سالانه منسوجات ابریشمی از ترکیه که دروازه‌ای برای دادوستد بوده، بالغ بر ۶۶۲۰ قطعه به ارزش ۶۷۲۰۱۰ زلوتی بود. در طی همان قرن، واردات قالی‌های ایرانی و قالی‌های ارزان‌تر ترکی به ۱۵۱ جفت برآورد شده است (مایدا ۱۳۹۲، ۳۷).

در فهرست‌های اموال سلطنتی مانند دارایی «شاه استیفان باتوری»^{۴۵}، که یکی از حامیان تجار ارمنی بود، از قالی‌های ایرانی بسیار یاد شده است. در این فهرست به دارایی‌های شاه «سیگسموند واسا»، «شاه‌یان کاژیمیش»^{۴۶} و پادشاهان بزرگ دیگر نیز اشاره شده است. برخی از اسناد گمرکی شهر کراکوف، نشان‌دهنده واردات قالی در حجم انبوهی به این شهر بوده است (ماسلنیتسیستا ۱۳۷۴، ۳۸). یکی از خریداران

اقلام ایرانی همان «استیفان باتوری» بود که ۳۴ قطعه از منسوجات ایرانی را در سال ۱۵۸۴ خریداری نمود (مایدا ۱۳۹۲، ۱۰). با توجه به موجودی‌های بزرگان لهستان و فاکتورهای تجار ارمنی که در آرشیو ملی نگهداری می‌شود، بیش از همه، حساب «صفر موراتوویچ»^{۴۷} به چشم می‌خورد. این شخص ارمنی، به‌دستور سیگسموند واسای سوم (۱۵۸۷-۱۶۳۲) پادشاه لهستان، در سال ۱۶۰۱ م / ۱۰۱۰ ه.ق عازم ایران می‌شود. او از طریق ورشو، لووف^{۴۸}، جلفا، آرزروم، تبریز و قزوین برای رسیدن به کاشان و سپس اصفهان عازم می‌گردد. موراتوویچ، خود اشاره نموده است که هدف اولیه من تجارت است: «من تاجرم، من اینجا آمده‌ام فقط برای خرید برخی کالاهای ارزشمند و زیبا از تولیدات ایرانیان برای پادشاه لهستان و...» (Banas 2011, 3). او تأکید می‌کند که مأموریت سیاسی جزء اهداف او نیست: «کسی که اینجا فرستاده شده نباید هدیه دریافت کند، من یک فرستاده دیپلمات نیستم، به همین دلیل نمی‌توانم هدیه‌ای قبول کنم» (Ibid, 4). سیگسموند واسای سوم به تاجر ارمنی خود دستور می‌دهد چندین تخته قالی برای او خریداری نماید و البته شخصاً به نحوه بافت آن‌ها نیز نظارت نماید که این می‌تواند حاکی از اهمیت این قالی‌ها نزد پادشاه لهستان باشد (Ibid).

قالی‌هایی که پادشاه لهستان سفارش می‌دهد در دوره صفویه بافته شده‌اند که به‌اشتباه به قالی‌های «لهستانی» نام‌گذاری شده‌اند.^{۴۹} بیش‌تر این قالی‌ها در نواحی مختلف ایران بافته می‌شده‌اند از جمله در کاشان که صفر موراتوویچ نیز برای اجرای دستور پادشاه لهستان در آن‌جا حضور یافته بود^{۵۰} (سامی ۱۳۴۹، ۵۱).

کالاهایی که به سفارش صفر موراتوویچ جمع‌آوری شده بودند، در سال ۱۶۰۲ یعنی یک سال پس از سفارش آن‌ها، به دربار شاه لهستان رسیده‌اند. اقلامی که سفارش شده بودند عبارت بودند از: دوتخته فرش به ارزش ۴۱ کراون، مجموعاً ۸۲ کراون، و پنج کراون برای اجرای نشان سلطنتی روی فرش‌ها^{۵۱} به اضافه دوتخته فرش دیگر به ارزش ۳۹ کراون که مجموعاً ۷۸ کراون می‌شدند. این قالی‌ها به مدت طولانی در کاخ سلطنتی ماندند تا این‌که در سال ۱۶۴۲ با ازدواج آنا کاتارینا کونستانتسیا واسا^{۵۲}، دختر سیگسموند واسای سوم با فیلیپ ویلهلم فون در فالتس ویتلسباخ^{۵۳}، یکی از اعضای شورای باواریا، تمامی قالی‌ها به‌عنوان چیزیزه شاهزاده به او هدیه داده شدند (مایدا ۱۳۹۲، ۳۷). چهارتخته از این قالی‌ها که نقش عقاب سلطنتی لهستان در آن‌ها دیده می‌شود در موزه «رزیدنز» شهر مونیخ نگهداری می‌شوند (سامی ۱۳۴۹، ۵۲؛ تصویر ۱۳).

به‌طورکلی در مجموعه شخصی بسیاری از اشراف لهستان و موزه‌های عمومی این کشور، اشیاء ایرانی فراوانی را می‌توان مشاهده کرد (حبیب‌اللهی بی‌تا، ۶۰). با توجه به علاقه لهستانی‌ها به اقلام و کالاهای ایرانی، می‌توان از نحوه انباشت کالاهای ایرانی در این کشور، تصویری نسبی داشت. بخش قابل‌توجهی از این آثار در کلیساها و دیرها نگهداری می‌شدند. شاهان و بزرگان، غالباً کالاهای باارزش خود را به‌عنوان نذورات (به‌رسم شکرگزاری پیروزی لهستان در وین) یا در مناسبت‌های دیگر، به نهادهای مذهبی می‌بخشیدند^{۵۴} (مایدا ۱۳۹۲، ۱۰).

به هر حال، لهستان به کمک تجار ارمنی و علاقه‌ای که به شرق به‌ویژه قالی‌های ایرانی پیدا کرده بود، توانست حجم انبوهی از این قالی‌ها را از آن خود نماید. این علاقه و داشتن اهداف سیاسی شاهان و

تصویر ۱۳: قالی (؟) پلونی، اوایل قرن یازدهم ه.ق، محل بافت: احتمالاً کاشان، اندازه: نامشخص، محل نگهداری: موزه رزیدنز، مونیخ، شماره موزه‌ای: نامشخص (Ferrero 1972, 31)

نجیب زادگان لهستانی، موجب شد بسیاری از قالی‌های تولیدی کارگاه‌های شاهی به این کشور فروخته شود. پادشاهان لهستانی از تاجران زبده‌ای چون مورانوویچ در راستای تحقق اهداف خود استفاده نمودند و توانستند قالی‌های باشکوهی از دوره صفوی را به دست آورند.

۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

عوامل متعدد در تسهیل فرش‌اندوزی اروپاییان در دوره صفوی نقش داشته‌اند. ما در این مقاله مهم‌ترین این موارد را ذیل دو عامل اهدای قالی به اروپاییان و صادرات قالی به کشورهای اروپایی مورد بررسی قرار دادیم. ضمن بررسی عامل اول مشخص شد که سنت پیشکش قالی در دوره صفوی از دو بُعد اساسی در شکل‌گیری مجموعه‌های فرش صفوی در اروپا تأثیر گذاشته است. از یک سو، شاهد اهدای قالی به سفرا و فرستادگان سیاسی اروپایی حاضر در خاک ایران هستیم، از طرف دیگر با ارسال قالی‌های پیشکشی به دربارهای اروپایی مواجهیم. این هر دو مورد، نقش مؤثری در گرایش اروپاییان به جمع‌آوری هرچه بیش‌تر قالی‌های ایرانی دوره صفوی داشته‌اند و مجموعه هندوستان اروپایی را متوجه ارزش مجموعه‌دارانه و موزه‌ورانه قالی‌های این دوره کرده‌اند. بیش‌ترین قالی‌هایی که اروپاییان توانسته‌اند بدین‌شویه به آن‌ها دست یابند، قالی‌هایی از جنس ابریشم و رشته‌های طلا بوده است که از مرغوبیت بالایی برخوردار بوده‌اند.

در بخش بعدی مقاله، نقش صادرات قالی صفوی را در غنی‌تر شدن مجموعه‌های قالی اروپایی به بحث گذاشتیم. بازگشایی برخی از بندرها برای ورود کشتی‌ها و تأسیس کمپانی‌های تجاری، مخصوصاً کمپانی هند شرقی هلند، در زمره اتفاقاتی هستند که به صادرات قالی و البته گسترش خروج قالی‌ها در این برهه از تاریخ کمک نموده‌اند. در این میان، نقش بازار داغ لهستان برای قالی‌های شرقی حائز اهمیت ویژه‌ای است. چراکه لهستان در این دوره از تاریخ، تنها کشوری بوده که به حجم انبوهی از قالی‌های صفوی دست یافت و توانست با خریداری قالی‌های این دوره، فرایند تشکیل مجموعه‌های اروپایی قالی صفوی را تسهیل و تسریع کند. شیفتگی به قالی‌های ایران، به‌ویژه آن‌هایی که در کارگاه‌های سلطنتی تولید می‌شدند، اروپاییان این دوره، به‌ویژه لهستانی‌ها را ترغیب نموده بود که مستقیماً به خرید قالی‌ها اقدام نمایند.

درنهایت، می‌توان گفت که در این دوره، سنت‌های درباری مهمی چون اهدا و پیشکش قالی به سفرای اروپایی با ارسال این پیشکش‌ها به دربارهای آنان، موجبات راه‌یابی قالی‌های ایرانی صفوی به مجموعه‌های اروپایی را فراهم کرده است. در ادامه، با آشنایی هرچه بیش‌تر اروپاییان با قالی‌های ایرانی، زمینه بزرگ‌تری در قالب صادرات قالی‌ها برای تصاحب این اقلام نفیس ایجاد شد و راه دست‌یابی اروپایی‌ها به قالی‌ها را بیش از پیش هموار نمود. درست است که حجم صادرات قالی‌های این دوره قابل توجه نبوده است اما همین حجم اندک نیز در توسعه فرش‌اندوزی اروپایی‌ها نقش مهمی بازی کرده است. قطعاً این‌ها فرصتی ایجاد کرده‌اند تا نسل‌های بعدی اروپایی، ضمن آشنایی با قالی‌های این دوره، آگاهانه‌تر اقدام به جمع‌آوری این قالی‌ها کنند.

صناعات
هنرهای ایران

دوفصلنامه علمی هنرهای صنایع ایران

سال پنجم، شماره ۲، پیاپی ۹

پاییز و زمستان ۱۴۰۱

پی‌نوشت‌ها

۶۱

1. Anthony Shirley
2. Friedrich von Holstein Gottorp
3. Polynesia
4. Imperial House Habsburg
5. Vienna museum Of Applied Arts Contemporary Art
6. The Coronation carpet at Rosenborg Castle
7. Copenhagen
8. Vienna Trade Museum
9. Sinan
۱۰. عصر احیای نقش شکارگاه را می‌توان به دوره صفوی منسوب کرد چراکه در این دوره، نقش شکار علاوه بر نگاره‌ها در زمینه‌های دیگر نیز بروز پیدا نمود. یکی از مواردی که نقش شکارگاهی را پذیرا شد، قالی‌بافی این عصر می‌باشد که تحت حمایت دربار، قالی‌های شکارگاهی رواج یافتند. این دسته از قالی‌ها را می‌توان مختص کاخ‌ها و اماکن شاهی مانند چهل ستون و عالی‌قاپو دانست. قدیمی‌ترین قالی شکارگاهی دوره صفوی نیز در موزه پولدی پتزولی میلان نگهداری می‌شود (شیرازی و کشاورز ۱۳۹۰، ۷۶ و ۷۹). قالی‌های شکارگاهی دارای کاربردی غیرمذهبی بوده‌اند (شادلو و شیرازی ۱۳۹۶، ۵۵).
11. Vienna Hunting Carpet

12. Boston Decorative Arts Museum
13. Baron Maurice Rothschild
14. Marchese Torrigiani
15. Stefano Bardini
16. Stiebel
17. The Swedish Royal Family
18. Barnicki Carpet
19. Villa Willamove

۲۰. اختلاف نظری بین اتینگه‌اوزن و دیماند در محل این قالی‌ها وجود دارد. به گفته اتینگه‌اوزن، این قالی‌ها به ادرنه (Edirne) برده شده در حالی که دیماند اذعان می‌دارد هدیه را سفیر ایران در زمان به تخت‌نشستن سلطان سلیم ثانی در سال ۱۵۶۶ م / ۹۷۴ ه.ق با خود به قسطنطنیه برده است. امروزه، از این قالی‌ها فقط چهار تخته بزرگ ابریشمی باقی مانده است که مربوط به قرن دهم ه.ق هستند (دیماند ۱۳۶۵، ۲۶۵-۲۶۶).
 ۲۱. در زبان فارسی کلمه ایلچی همان سفیرکبیر، نماینده سیاسی و به پیک ساده نیز اطلاق می‌گردد (بازماندگان خمیری ۱۳۹۰، ۲).

22. Marino Grimani
23. San Marco
24. Liechtenstein Collection
25. Renee Rogers
26. Residence Museum
27. Fredric

۲۸. این قالی‌ها موسوم به «قالی‌های تاج‌گذاری» (Crowing Carpets) هستند که در ده اکتبر ۲۰۰۹ توسط خانواده سلطنتی به مدت هشت روز در «کاخ رزنبورگ» (Resenburg Palace) برای مشاهده عموم به نمایش درآمدند (URL2, Andersen 2009). البته، با توجه به اطلاعیه‌ای که از طرف «کاخ رزنبورگ» در سال ۲۰۱۹ اعلام شد، عموم مردم می‌توانستند در طول عید پاک به بازدید قالی‌های تاج‌گذاری بروند. در این مقطع زمانی، قالی‌ها از انبار خارج شده و در تالار بزرگ این کاخ به نمایش گذاشته شده بودند. این هفت قالی تاج‌گذاری، متعلق به قرن هفدهم م / یازدهم ه.ق بوده‌اند که همگی در زمان تاج‌گذاری پادشاهان دانمارک مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. مهم‌ترین این قالی‌ها، جلوی تخت پادشاهی، درست در جایی که پادشاه تدهین شده بود جایگاه خود را تثبیت نموده است. در اطلاعیه این مجموعه در سال ۲۰۱۹، ذکر شده است که این آخرین سالی خواهد بود که قالی‌ها در طول تعطیلات به نمایش عمومی درمی‌آیند (URL4).

29. Ian Van Hasslett
30. Henrik Prince

۳۱. بسیاری از دست‌بافته‌ها اعم از قالی، دارای سابقه‌ای طولانی و کهن در سرزمین ایران هستند اما با این وجود، با ورود به دوره صفوی و تغییرات در برخی از زیرساخت‌ها و نگرش‌ها، قالی از صنعتی روستایی به یک هنر ملی تبدیل شد و هم‌تراز با سایر رشته‌های هنری این دوره به جهان معرفی گردید. این هنر - صنعت با برخورداری از چنین ظرفیتی، در بین اروپاییان محبوبیت قابل توجهی پیدا نمود (خواجه‌احمد عطاری و همکاران ۱۳۹۴، ۱۶).

32. Shah Suleiman Hunting Carpet
33. Francesco Morosini (1618-1694)
34. East India Company Of The Netherlands

۳۵. مرکز اصلی مؤسسات این کمپانی در آسیا، شهر باتاویا بود که همان جاکارتای امروزی در اندونزی می‌باشد. این کمپانی به مدت دو قرن در رقابت با کمپانی هند شرقی انگلیس و دیگر دولت‌های اروپایی، هم‌چنان به فعالیت خود ادامه داد و چند کشور آسیایی را نیز مستعمره خود کرد. اما پس از تلاش‌های بسیار از رقابت جا ماند و در اواخر قرن هجدهم به‌طور کلی منحل گردید (کاوانی ۱۳۸۲، ۵۶).

۳۶. در معنای لغوی، پلوز به‌معنای رقص لهستانی است. قالی‌های پلوزنی یا لهستانی به گروه بزرگی از قالی‌ها اطلاق می‌گردد که دارای گل‌های برجسته‌ای در قسمت وسیعی از زمینه‌ای زربفت هستند. قالی‌های مزبور دارای رنگ‌بندی و ترکیب خاصی هستند و در دوره صفوی بافته شده‌اند. بیش‌ترین عناصری که در این قالی‌ها به کار رفته، گل و بوته، گل نیلوفر، شاخ و برگ و پیچک‌های تاک‌مانند است (چهاردولی ۱۳۹۳، ۶۶).

37. John III Sobieski
38. Poto Cki

۳۹. ارمنیان مقیم ایران که در دوره شاه‌عباس در بخش جلفای اصفهان مستقر گردیدند، در بخش تجارت و آمیزش با فرهنگ ایرانی بسیار فعال بودند. به طوری که حتی در زمان سکونت در ایران با حفظ ویژگی‌های قالی‌ها در این دوره و حفظ فرهنگ قالی‌بافی در ارمنستان، به بافت قالی‌هایی نیز دست یافتند که به قالی‌های «ارمنی باف» معروف گردیدند (سلطانی‌نژاد، فرهنگ بروجنی و ژوله ۱۳۹۳، ۴۹).

40. Jean Python Du Torrent

41. Leopold

42. Zigmund III

43. Agust III

44. Communité' Podolexia

45. King Stephen Battori

46. King Jan Kazimish

47. Sefer Moratovich

48. Lvov

۴۹. یکی از دلایل انتساب این قالی‌ها به لهستان این بود که در نمایشگاه بین‌المللی پاریس در سال ۱۸۷۸ در میان اموال «چارتورسکی» که یک شاهزاده لهستانی بود، یک‌تخته از این قالی‌ها با همان علامت تکراری دیده شد. همگان گمان کردند که این همان علامت خانواده سلطنتی لهستان است و بدین ترتیب به لهستانی معروف شدند و تا سال ۱۹۱۲ هم چنان تصور این که این قالی‌ها منشاء لهستانی دارند به قوت خود باقی مانده بود. تا این که در همان سال، تعدادی از قالی‌های لهستانی در نمایشگاه بین‌المللی مونیخ به نمایش درآمدند که ایرانی بودن آن‌ها توسط «پرنس روپوش» مسلم شده بود. کارشناسانی مانند ویلهلم فون بده و مارتین نیز به ایرانی بودن این قالی اذعان نموده‌اند (چهاردولی ۱۳۹۳، ۶۶ و ۸۶).

۵۰. هم‌چنین علاوه بر قالی‌های «پلونزی» دستور داشته است تا یک شمشیر و یک خرگاه نیز برای پادشاه لهستان خریداری نماید (سامی ۱۳۴۹، ۵۱).

۵۱. در برخی از قالی‌های بافته شده به سفارش «صفر موراتوویچ»، نشان سلطنتی لهستان نیز بافته شده است که می‌توان نفوذ اروپاییان در دخل و تصرف در نقوش قالی‌های ایران را از همین جا پیگیری نمود.

52. Anna Katarina Constantia Vasa

53. Philippe Wilhelm Von Der Foles Wittsbach

۵۴. ورود قالی و پارچه‌های ابریشم ایرانی به اتحادیه لهستان فقط از طریق تجارت نبوده است؛ بلکه توسط هیأت‌های سیاسی و مبلغان مذهبی نیز صورت می‌گرفته است (ماسلینیتستا ۱۳۷۴، ۳۸).

صنایع
هنرهای ایران

دوفصلنامه علمی هنرهای صنایع ایران

سال پنجم، شماره ۲، پیاپی ۹

پاییز و زمستان ۱۴۰۱

منابع

۱. اتینگهاوزن، ریچارد، و احسان یارشاطر. ۱۳۷۹. اوج‌های درخشان هنر ایران. تهران: نشر آگه.
۲. ادواردز، سبسیل. ۱۳۶۸. قالی ایران. چاپ دوم. تهران: انتشارات فرهنگسرا.
۳. بازماندگان خمیری، احمد. ۱۳۹۰. «آداب تشریفات سفارت در ایران دوره صفویه». پژوهش‌نامه فرهنگی هرمزگان. ش. ۱-۲: ۱-۲۲.
۴. بیانی، خان‌بابا. بی‌تا. «روابط ایران و هلند در زمان صفویه (مستند به اسناد آرشیوی)». بررسی‌های تاریخی. ش. ۲: ۱۰۷-۱۳۹.
۵. تقوی، عابد. ۱۳۸۸. «بازخوانی تحولات تجاری صنعت فرش در عصر صفوی». فصلنامه علمی پژوهشی گلجام. ش. ۱۲: ۵۵-۸۸.
۶. چهاردولی، زهره. ۱۳۹۳. «آسیب‌شناسی فیزیکی قالی‌های پلونزی موجود در موزه متروپولیتن نیویورک». دوفصلنامه تخصصی دانش مرمت و میراث فرهنگی. ش. ۳: ۶۵-۷۶.
۷. حبیب‌اللهی، محمد. بی‌تا. «روابط ایران و لهستان در طی قرون». مجله وحید. ش. ۲۶۲-۲۶۳: ۵۴-۶۹.
۸. حسن، زکی محمد. ۱۳۶۶. تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام. ترجمه محمدعلی خلیلی. تهران: انتشارات اقبال.
۹. حشمتی‌رضوی، فضل‌الله. ۱۳۸۹. تاریخ فرش (سیر تحول و تطور فرش‌بافی ایران). تهران: نشر سمت.
۱۰. خواجه احمد عطاری، علیرضا، محمدتقی آشوری، بیژن اربابی، و مهدی کشاورز افشار. ۱۳۹۴. «گفت‌مان باغ در فرش صفوی». دوفصلنامه علمی پژوهشی گلجام. ش. ۲۴: ۵-۲۰.
۱۱. دریائی، نازیلا. ۱۳۹۰. «قالی‌های ایرانی و اسامی غیرایرانی». نشریه هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی. ش. ۴۵: ۴۵-۵۲.

۱۲. دیماند، اس. ام. ۱۳۶۵. راهنمای صنایع اسلامی. ترجمه عبدالله فریار. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۳. رجائی، غلامعلی. ۱۳۸۶. «مناسبات ایران و هلند از دوره صفویه تا زنده». فصلنامه تاریخ روابط خارجی. ش. ۳۰: ۴۱-۶۲.
۱۴. سامی، علی. ۱۳۴۹. «بافندگی و بافته‌های ایرانی از دوران کهن». بررسی‌های تاریخی. ش. ۴: ۴۱-۷۲.
۱۵. سلطانی‌نژاد، آرزو، حمید فرهمند بروجنی، و تورج ژوله. ۱۳۹۳. «تجلی نمادها در قالی ارمنی‌یاف ایران». فصلنامه علمی پژوهشی نگره. ش. ۳۰: ۴۷-۶۱.
۱۶. شادلو، داوود، و علی اصغر شیرازی. ۱۳۹۶. «رویکردهای خاورشناسان در تاریخ‌نگاری فرش ایران از ۱۸۵۰ تا ۱۹۵۰ میلادی و آسیب‌شناسی آنها». دوفصلنامه علمی پژوهشی گلجام. ش. ۳۲: ۴۳-۶۶.
۱۷. شاردن، ژان. ۱۳۴۵. سیاحت‌نامه شاردن. ترجمه محمد عباسی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۸. شیرازی، علی اصغر، و حسام کشاورز. ۱۳۹۰. «تحلیل نقشه فرش‌های شکارگاهی محمدحسن مصورالملکی بر مبنای فرش‌های شکارگاهی دوره صفوی». دوفصلنامه علمی پژوهشی گلجام. ش. ۲۰: ۷۳-۹۶.
۱۹. فلور، ویلم. ۱۳۵۶. اولین سفرای ایران و هلند، «شرح سفر موسی بیگ» سفیر شاه عباس به هلند و سفرنامه «یان اسمیت» سفیر هلند در ایران. به کوشش داریوش مجلسی و حسین ترابیان. تهران: کتابخانه طهوری.
۲۰. کاوانی، رجیعی. ۱۳۸۲. «راهنمای آرشیوهای کمپانی هند شرقی هلند». کتاب ماه تاریخ و جغرافیا. ش. ۷۵-۷۶: ۵۶-۵۹.
۲۱. ماسلنیتیستا، س. ۱۳۷۴. هنر ایران (گزیده‌ای از مجموعه موزه هنرهای شرق). ترجمه ناصر پورپیرار. تهران: نشر کارنگ.
۲۲. مایدا، تادئوش. ۱۳۹۲. شاهکارهای هنر ایران در مجموعه‌های لهستان. جلد دوم. ترجمه داود طبائی و مهدی مقیسه. تهران: انتشارات فرهنگستان هنر.
۲۳. معمری، عباس. ۱۳۸۰. «تأثیر تجارت ابریشم بر روابط ایران و اروپا در دوره صفویه از شاه‌عباس اول تا شاه‌عباس دوم». پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
۲۴. میرزایی، سونیا. ۱۳۹۳. «روابط فرهنگی ایران و آلمان از عصر صفوی تا پایان دوره قاجار، بازخوانی مدارک منتشر شده و رهیافتی به اسناد جدید». مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ. ش. ۲: ۱۰۳-۱۲۹.
25. Banas, Paulina. 2011. "Iranian Textiles And Politics Of Identity In Eastern Europe". *A Journal Of Crossdisciplinary Inquiry*.
26. Bloom, M. Jonathan. & Sheila Blair. 2009. *The Grove Encyclopedia Of Islamic Art And Architecture*. Oxford University Press.
27. Sabahi, Taher. 2011. "Royal Hunts A Comparison With The Medalion Rug In The Pezzoli Museum". *Persian Garden- Hand- Knotted Carpet Textiles And Handicrafts Weekly*. Issue: 1st.
28. Ethinghausen, Richard. 1972. *Islamic Art In The Metropolitan Museum Of Art*. New York: Kevorkian Foundation.
29. Ferrero, Mercedes Viale. 1972. *Rare Carpets From East And West*. London: Orbis Books.
30. Ferrier, R.W. 1989. *The Art Of Persia*. London: University Press New Haven.
31. Franses, Michael. 2008. "Safavid Carpets In The Museum Of Islamic Art QATAR". *HAL- International Magazine of Antique Carpet and Textile Arts*. No. 155: 72-89.
32. Volker, Angela. 2001. *Die Orientalischen Knupttepp Iche In MAK*. Museum Fur Angewandte Hunst. Wien.

منابع اینترنتی

- URL1 : <http://www.museumwnf.org>
- URL2 : <http://www.Britannica.com>
- URL3 : <http://collections.mfa.org>
- URL4 : <http://kangeinessamling.dk/en>